

Infrastructural Assessment of Agricultural Production of Kazakhstan at the Regional Level

Azaiza T. Mergenbayeva¹, Gulzhanar I. Abdikerimova^{1*}, Nurgul Turganbayeva¹

¹ *M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan*

Abstract

The most significant pattern characteristic of this set of industries, as a system, is their technological interaction, each of the industries acts as a supplier of raw materials and/or a sales market (multi-raw material system), which allows us to consider the overall system as a complex socio-economic and at the same time spatial phenomenon with multiple characteristics, the study of which involves taking into account the interrelationships between a variety of factors and phenomena, which makes it possible to apply an institutional approach to it, the main purpose of which is – exploring these connections. The paper puts forward and verifies the hypothesis that the basis of each of the industries is the activity of their economic entities, the interaction between which, according to the theory of institutionalism, is regulated by a set of norms and rules and organizations and institutions that control their implementation. The purpose of the work is to assess the infrastructure of agricultural territories as one of the most important factors in creating a food hub. The authors evaluated the data on the social and industrial infrastructure of agro-industrial territories. The article considers the functional efficiency of social infrastructure, economic indicators of the development of the production infrastructure of agricultural territories, the quality of life of the population of rural territories. The novelty of the results obtained consists of identifying the problems of the development of infrastructure indicators and ways to solve them in the short term. The results of the study can be used to develop directions for the integrated development of the food hub, food security of the country as a whole, and improving the well-being of the rural population.

Keywords: agricultural production, social infrastructure, economic indicators, functional efficiency, factors.

Инфраструктурная оценка сельскохозяйственного производства Казахстана на региональном уровне

Мергенбаева А.Т.¹, Абдикеримова Г.И.^{1*}, Турғанбаева Н.¹

¹*Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Шымкент, Казахстан*

Аннотация

Наиболее значимой закономерностью, характерной для данной совокупности отраслей, как системы, является их технологическое взаимодействие, каждая из отраслей выступает для смежников и/или поставщиком сырья и/или – рынком сбыта (мульти-сырьевая система), что позволяет рассматривать общую систему как сложное социально-экономическое и одновременно – пространственное явление, обладающее множеством характеристик, изучение которых предполагает учет взаимосвязей между множеством факторов и явлений, что позволяет применить к ней институциональный подход, основное предназначение которого – исследование этих связей. В работе выдвигается и проверяется гипотеза о том, основу каждой из отраслей составляет деятельность входящих в них экономических субъектов, взаимодействие между которыми, согласно теории институционализма, регулируется совокупностью норм и правил и контролирующих их выполнение организаций, и учреждений. Цель работы – провести оценку инфраструктуры сельскохозяйственных территорий, как один из важнейших факторов создания продуктового хаба. Авторами проведена оценка данных социальной и производственной инфраструктуры агропромышленных территорий. В статье рассмотрены функциональная эффективность социальной инфраструктуры, экономические показатели развития производственной инфраструктуры сельскохозяйственных территорий, качество жизни населения сельских территорий. Новизна полученных результатов состоит в выявлении проблем развития инфраструктурных показателей и пути их решения в краткосрочном периоде. Результаты исследования могут быть использованы при разработке направлений комплексного развития продуктового хаба, продовольственной безопасности страны в целом и повышение благосостояния сельского населения.

Ключевые слова: аграрное производство, социальная инфраструктура, экономические показатели, функциональная эффективность, факторы

Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісін өңірлік деңгейде инфрақұрылымдық бағалау

Мергенбаева А.Т.¹, Абдикеримова Г.И.^{1*}, Турганбаева Н.¹

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

Түйін

Жүйе ретінде салалардың осы жиынтығына тән ең маңызды заңдылық олардың технологиялық өзара әрекеттесуі болып табылады, салалардың әрқайсысы іргелес және/немесе шикізат жеткізушісі және/немесе – сату нарығы (көп шикізат жүйесі) ретінде әрекет етеді, бұл жалпы жүйені күрделі әлеуметтік-экономикалық және сонымен бірге кеңістіктік құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. зерттеу көптеген факторлар мен құбылыстар арасындағы

қатынастарды ескеруді көздейтін сипаттамалар, бұл оған институционалдық тәсілді қолдануға мүмкіндік береді, оның негізгі мақсаты – осы байланыстарды зерттеу. Жұмыста әр саланың негізі олардың құрамына кіретін экономикалық субъектілердің қызметі екендігі туралы гипотеза ұсынылады және тексеріледі, олардың өзара әрекеттесуі институционализм теориясына сәйкес нормалар мен ережелер жиынтығымен реттеледі және олардың орындалуын бақылайды ұйымдар мен мекемелер. Жұмыстың мақсаты-азық-түлік хабын құрудың маңызды факторларының бірі ретінде ауыл шаруашылығы аумақтарының инфрақұрылымын бағалау. Авторлар агроөнеркәсіптік аумақтардың әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымының деректерін бағалады. Мақалада әлеуметтік инфрақұрылымның функционалдық тиімділігі, ауыл шаруашылығы аумақтарының өндірістік инфрақұрылымының экономикалық дамуы, ауылдық аумақтар халқының өмір сүру сапасы қарастырылған. Алынған нәтижелердің жаңалығы инфрақұрылымдық көрсеткіштерді дамыту проблемаларын және оларды қысқа мерзімде шешу жолдарын анықтаудан тұрады. Зерттеу нәтижелері азық-түлік хабын, тұтастай алғанда елдің азық-түлік қауіпсіздігін кешенді дамыту және ауыл халқының әл-ауқатын арттыру бағыттарын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: аграрлық өндіріс, әлеуметтік инфрақұрылым, экономикалық көрсеткіштер, функционалдық тиімділік, факторлар

Кіріспе

Барлық заманауи талаптарға жауап беретін мемлекеттік қызметшілердің кәсіби корпусымен мемлекеттік қызметтің тиімді жүйесін құру елдің тұрақты дамуы үшін негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Болашақ ұрпақтың мүдделеріне нұқсан келтірмей, бүгінгі таңда адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруды, тұрақты дамудың нақты пайымы шеңберінде саяси шешімдерді интеграцияланған қабылдау үшін жаңа басқару дағдыларын дамытуды талап етеді.

Тұрақты даму жолымен табысты жүріп жатқан елдер мемлекеттік қызмет жүйесін әл-ауқат қоғамын құру үшін трансформациялық өзгерістер генераторына шебер түрлендіреді.

Мемлекеттік қызмет органдарын реформалаудың халықаралық алаңы ретінде өңірлік хаб құруды мемлекеттік қызмет істері агенттігі және Қазақстандағы БҰҰ Даму бағдарламасы мынадай қағидаттар негізінде бастамашылық етті:

- Өңірлік ынтымақтастық желілері қатысушы елдердің мемлекеттік қызметінің тиімділігін арттыруға көмектеседі;

- Өңірлік хаб өңірлік ынтымақтастық пен ақпарат алмасудың құрылымы ретінде барлық қатысушы тараптар үшін бірыңғай жұмыс алаңына айналады.

Соңғы онжылдықтардағы ТМД елдерінің даму тәжірибесі мемлекеттік қызмет саласындағы реформалардың тұрақты нәтижелеріне қол жеткізу тек заңнамалық негіздерді құруға және мемлекеттік қоғамдық талқылауларды жүргізуге ғана байланысты емес екенін көрсетті; реформалардың табыстылығы сондай-ақ «мемлекеттік қызметті жетілдіру орталықтары» деп аталатындарды

ұйымдастыру арқылы мемлекеттік қызметті дамыту деңгейі ұқсас елдермен әлеуетті айтарлықтай дамытуды, білімді неғұрлым жан-жақты басқаруды және тәжірибе алмасуды талап етеді қызметтер.

Соңғы жылдары зерттеушілердің саны артып келе жатқандықтан, көп үлгілі болу аймақтық дамудың белгілі бір артықшылықтарын тудырады, әсіресе ауылшаруашылық мамандығы бар аймақтар үшін.

Көп қатпарлылық әлеуетін зерттеуге ерекше назар аударудың тағы бір себебі-азық-түлік өнімдерін импортты алмастырудың негізгі құралдары мезо деңгейінде шоғырланған, мұнда ауыл шаруашылығы өнімдерінің 90%-дан астамы индустрияға дейінгі технологиялық құрылымдар шеңберінде перифериялық аумақтарда өндіріледі.

Жоба мәселелері бойынша әдебиеттерге шолу

Өңірлік ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі факторларын, оның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді зерделеу кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Бұл осы мәселеге деген қызығушылықты түсіндіре алады.

Осы проблемаларды және оның тиімділігіне қол жеткізу жолдарын шетелдік зерттеушілердің арасында Д.Х. Холбен, М. Р. Тейлор, Х. К. Селигман (АҚШ); Е. Барбер, С. Деверо, Дж. Конуэй, С.Максвелл (Англия); А. Алинови, Л. Руссо, П. Пингали (Италия); Н. А. Апсалямова, А. А. Кайгородцева, М. Е. Казембаева, А. Сатыбалдина, Г. Сұлтанбекову, Е. И. Кендұх (Қазақстан Республикасы); Ж. А. Асылбеков, А. А. Алиев, С. С. Бекенов, А. С. Жаныбекова (Қырғызстан); В.Г. Гусакова, В. И. Дегтяревич, З. М. Ильина, А. Ю. Смеян, О. В. Стещиц (Беларусь Республикасы); Н. Н. Бурдейна, И. А. Крюкову, И. Лизан, Я. С. Полтавец, П. Сименко (Украина). Азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері бойынша Ресейлік басылымдардың ішінде А.И. Алтухов, Р. Р. Гумеров, А. И. Костяев, В. В. Милосердов, А. М. Никулин, п. м. Першукевич, Т. Ф. Рябова, Е. В. Серова, И. В. Троцук, В. Я. Ұзун, И. Г. Ушачев, О. К. Филатов, Н.И. Шагайдтар және басқалар.

Бұл мәселелерді зерттеумен Қазақстанның (АӨК экономика және ауылдық аумақтарды дамыту институты «ҚазАгроИнновация» АҚ) және басқа да елдердің ғылыми ұжымдары айналысады.

Алайда, біздің ойымызша, ұжымдық монографияда қамтылған мәселелер бойынша зерттеу тақырыптары мен жарияланымдарының алуан түрлілігімен бірқатар мәселелерді бағалау мен практикалық шешудің әр түрлі авторлары қарастырған тәсілдерінде жалпы және жеке бөлектеу өте қиын.

Нарық жағдайындағы аграрлық өндіріс негізінен өңдеу өнеркәсібі үшін дайындық кезеңі болып табылады.

Осыған байланысты бұрын тек аграрлық салада орындалған кейбір технологиялық функциялар бөлініп, өз функционалдығын тиісті сауда, өнеркәсіптік және сервистік қызметтер мен инфрақұрылым деп аталатын салаларда алды.

Өз кезегінде, одан әрі трансформация аграрлық салаға қызмет көрсетуден және айырбастаудың әртүрлі функцияларын орындаудан, негізінен еңбек пен

өндірісті ұйымдастыруды ғана емес, сонымен қатар шаруашылық жүргізу тетігін де өзгертетін өндірістік, кешенді техникалық-технологиялық, ақпараттық және басқа ресурстарды құруға және жеткізуге көшуге мүмкіндік берді.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми зерттеулерде экономикалық зерттеулердің әдістері мен әдістерінің жиынтығы қолданылады, олардың жиынтығы мен ерекшеліктері жүйелік тәсілдің талаптарына сәйкес келеді. Зерттеуде функционалды және құрылымдық талдауды, маркетингтік зерттеулерді және т. б. теориялық және эмпирикалық жалпылау әдістері қолданылады.

Нәтижелер

Нарықтық экономика жағдайында аграрлық өндіріс қайта өңдеу өнеркәсібі үшін белгілі бір шикізат қосымшасына айналады, бұл АӨК инфрақұрылымының тұжырымдамасын үлкен мәселеге қояды және бұл оны инфрақұрылым болып табылатын қызметтер мен салалар жүйесінен шығарады. Инфрақұрылым өндіріс процесінің дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік жағдайларды да, экономикалық жағдайларды да қамтуы керек екендігімен келісу керек [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Көбею тиімділігінің өсуіне жалпы жағдай жасау инфрақұрылымның негізгі функцияларының бірі болып табылады. Әдетте, инфрақұрылымдық кешенде мұндай өнім жасалмайды, оның негізгі өнімі қызметтер болып табылады, осыған байланысты инфрақұрылымдық қызмет көрсету саласында қалыптасатын әсер мен нәтижені анықтау, сапалы білдіру кезінде қиындықтар туындайды [7].

Инфрақұрылым АӨК қызмет көрсететін барлық ұйымдар мен кәсіпорындарды қамтиды. Олар адамдардың өмірі мен өндірісінің дамуына жалпы жағдай жасайды. Инфрақұрылым біртұтас жүйе ретінде өзінің мақсаты бойынша әлеуметтік және өндірістік болып бөлінеді.

Әлеуметтік инфрақұрылымға: білім беру, білім беру, ғылым органдары, мектепке дейінгі мекемелер; спорт, денсаулық сақтау, қоршаған ортаны қорғау мекемелері; қоғамдық тамақтану және бөлшек сауда; тұрғын үй-коммуналдық-тұрмыстық шаруашылық; байланыс және қоғамдық көлік; еңбек қауіпсіздігін қорғау және техника қызметі, ақпараттық қызмет кіреді.

Әлеуметтік инфрақұрылымның міндетіне қалыпты өмір сүруді қамтамасыз ету, жұмыс күшін шоғырландыру және молайту кіреді.

Агроөнеркәсіптік кешеннің әлеуметтік инфрақұрылымының функционалды тиімділігі оның жұмысшыларының өмір сүру деңгейінің жоғарылауынан және еңбек өнімділігінің өсуінен көрінеді.

Өндірістік инфрақұрылым жүйесіне аграрлық өнімді дайындау және материалдық-техникалық қамтамасыз ету жүйелері, қойма шаруашылығы және тоңазытқыш, элеватор, материалдық-техникалық қызмет көрсету, көлік және коммуникациялар, өнімді тұтынушыға жеткізу жүйесі (көтерме базалар, тарату тоңазытқыштары және т. б.) енгізілген.

Өндірістік инфрақұрылымның міндеті аграрлық кәсіпорындардың қалыпты

жұмыс істеуін қамтамасыз ету және оларға тән емес функциялардан босату, өз күш-жігерін негізгі қызметке шоғырландыру болып табылады. Агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік құрылымы көбею процесінің барлық кезеңдерінің өзара байланысын жасайды: өндіріс, тарату, айырбастау және тұтыну. Өндірістік инфрақұрылымның функционалдық тиімділігі өндірісті ұлғайту, аграрлық өнімнің ысырабын жою және оның сапасын сақтау болып табылады.

Әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымдар аграрлық өндірістің барлық кезеңдеріне қызмет ететіндігінің айқын дәлелі бар. Осыған байланысты олардың АӨК қарқындылығы мен тиімділігін арттырудағы рөлі үнемі өсіп келеді.

Кеңейтілген аграрлық өндірісте, нарықтық қатынастар жағдайында агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы объектілерінің сапалық және сандық жағдайы маңызды рөл атқарады, өйткені оларды пайдалану қоғам үшін шекті жеке пайдадан асатын сыртқы артықшылықтармен толықтырылады [8].

Сонымен қатар А. Пезенти бұл туралы айтты «...капитализм мемлекеттен талап ететін классикалық инвестициялар өздерінің объектісі ретінде «қоғамдық жұмыстарға» ие болуы керек, яғни қазіргі кезде «инфрақұрылым» деп аталатын жағдайлар жиынтығын қалыптастыру (жерге орналастыру, жол желісі және т. б.). Бұл жұмыстар кәсіпорындардың үстеме шығындарын азайтуға мүмкіндік береді, осылайша олар жұмыс істейтін экономикалық ортаны жақсартады және капитал айналымы процесін жеңілдетеді...» [9].

1-кесте ауылдық жерлерде экономикалық белсенді халық санының 2015 жылмен салыстырғанда 2020 жылы 7% - ға төмендегенін, оның ішінде аяқталмаған жоғары білімі бар халық санының 88,5% – ға, бастауыш кәсіптік білімі-57,6% - ға, жалпы орта білімі-20,4% - ға төмендегенін көрсетеді%.

Кесте 1 - Білім деңгейі бойынша ауылдық экономикалық белсенді халық, мың адам

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 ж 2015 ж қарай, %
Экономикалық белсенді халық - барлығы	4018,0	3916,3	3838,4	3792,5	3748,4	3739,2	- 6,9
олардың ішінде білімі бар:							
жоғары	727,2	796,2	800,6	832,35	859,6	886,9	22
аяқталмаған жоғары	161,2	60,7	49,9	21,15	19,6	18,4	-88,5
кәсіптік орта (арнайы)	1127,7	1279,2	1204,1	1297,6	1304,3	1342,0	19
бастапқы кәсіби	337,2	229,0	218,4	167,8	153,4	142,7	- 57,6
орташа жалпы	1586,1	1449,8	1464,4	1381,1	1321,8	1262,6	- 20,4
негізгі жалпы	74,0	94,8	94,9	87,2	84,7	82,1	11
бастапқы жалпы	4,6	6,5	6,1	5,3	4,9	4,5	- 2,17

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Сонымен қатар, жоғары білімі бар экономикалық белсенді халық саны 22% – ға, орта кәсіптік білімі 19% - ға артқанын атап өткен жөн. Ауылдық жерлерде

экономикалық белсенді халық санының азаюы ауылдағы жұмыссыздықтың өсуіне, жалпы инфрақұрылымның нашарлауына байланысты.

Ауылдық жерлерде экономикалық белсенді халық санының азаюы ауылдағы жұмыссыздықтың өсуіне, жалпы инфрақұрылымның нашарлауына байланысты (2-кесте).

Кесте 2 - Білім деңгейі бойынша ауылдық экономикалық белсенді халық, мың адам

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 жыл 2015 жылға қарай, %
Халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету, бір адамға шаққанда шаршы метр - барлығы	20,9	21,0	20,8	20,9	20,9	21,0	0,5
оның ішінде:							
қалалық жер	23,7	23,8	23,3	23,4	23,4	23,4	-1,3
ауылдық жерлер	17,4	17,6	17,6	17,7	17,9	18,0	3,4

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

2-кесте ауылдың жалпы ауданының жан басына шаққанда 3,4% - ға ұлғаюын көрсетеді. Алайда, бұл ұлғаю ауыл тұрғындарының ауылдан қалаға көші-қонына байланысты, бірақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадағы №746 қаулысымен бекітілген «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы енгізіле бастаған кезде аграрлық саясаттың оң бағыттарын атап өтуге болады, сондай-ақ тұрғын үй ғимараттарының құрылысы ұлғайды. 3-кестеде көрсетілгендей.

Кесте 3 - Білім деңгейі бойынша ауылдық экономикалық белсенді халық, мың адам

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 жыл 2015 жылға қарай, %
Пайдалануға берілген тұрғын үйлердің жалпы ауданы, барлығы	6844	7516	8940	9875	10930	11986	5142
ауылдық жерлерде	2063	2044	2440	2450	2573	2695	632
қаражат есебінен:							
мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдар, барлығы	1242	1385	1446	1555	1653	1751	509
ауылдық жерлерде	109	87	100	93	90	87	-22
мемлекеттік емес кәсіпорындар мен ұйымдар, барлығы	5602	6 131	7494	8124	8963	9803	4201
ауылдық жерлерде	1954	1 957	2340	2387	2530	2674	720

енгізілген тұрғын үйлердің жалпы алаңынан:							
жеке құрылыс салушылар, барлығы	3587	3785	4400	4559	4858	5158	1571
оның ішінде:							
ауылдық жерлерде	1749	1752	2119	2127	2242	2357	608

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

4-кестеде көлік түрлері бойынша (теміржол және автомобиль) жүк айналымы 2020 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 609,7 млн. тоннаға айтарлықтай өскенін көрсетеді.

Кесте 4 - Көлік түрлері бойынша жүктерді тасымалдау және жүк айналымы млн. тонна

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 жыл 2015 жылға қарай, %
Көліктің барлық түрлері	3508,0	3749,8	3733,8	3890,7	4004,2	4117,7	609,7
оның ішінде:							
теміржол	293,7	390,7	341,4	420,6	463,0	505,4	211,7
автокөлік	2983,4	3129,1	3174,0	3309,3	3418,5	3527,7	544,3

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Қазіргі уақытта аграрлық шаруашылықты өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым объектілерімен қамтамасыз ету деңгейі өте төмен болып қалуда.

Ауылда телефон байланысы мен автожолдардың болмауына байланысты емдеу мекемелерінің желісі азаяды, бұл медициналық көмек көрсетуді қиындатады. Медициналық көмектің дағдарыстық жағдайы халықтың өмір сүру ұзақтығына әсер етеді.

5-кестенің деректері ауыл тұрғындарын Денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз етудің нашарлауын растайды.

Кесте 5 - Денсаулық сақтаудың негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 жыл 2015 жылға қарай, %
Барлық мамандықтағы дәрігерлердің саны, адам	66,0	68,9	69,7	71,0	73,1	74,8	13,3
Орта медициналық персоналдың саны, адам	169,6	160,1	163,9	174,7	169,3	169,9	0,18
Аурухана ұйымдарының саны, бірлік	995	911	901	897	874	862	-13,4

Аурухана төсектерінің саны, мың	107,5	105,2	102,5	98,9	95,5	92,1	-14,3
Ауру балаларға арналған төсек саны, мыңдаған	18,3	18,6	18,6	17,8	17,8	17,5	-4,4

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

6-кесте ауылдық жерлердегі телефон желілері санының 133,9% - ға азайғанын көрсетеді. Бұл төмендеу мемлекетте ауылдық аумақтарда интернет жүргізу бойынша жүргізіліп жатқан саясатқа байланысты.

Кесте 6 - Ауылдық жерлерде тіркелген телефон желілерінің саны

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 жыл 2015 жылға қарай, %
Қазақстан Республикасы, мың бірлік	1214,6	1191,8	1104,0	1138,9	1102,6	1080,7	- 133,9

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Тұрғын үй қорын абаттандыру айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған жоқ. 7-кестенің деректері бойынша сумен жабдықтаумен жабдықталған ауылдық тұрғын үй қорының жалпы ауданының үлес салмағы 2020 жылы 2015 жылмен салыстырғанда небәрі 36% – ға, газбен – 1,7% - ға, ал орталық жылытумен-0,9% - ға, орталық ыстық сумен жабдықтаумен-0,4% - ға ұлғайды.

Кесте 7- Тұрғын үй қорын абаттандыру, %

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	Ауытқулар 2020 жыл 2015 жылға қарай, %
Жабдықталған ауылдық тұрғын үй қорының жалпы алаңының үлес салмағы:							
Сумен жабдықтау	93,5	96,2	96,3	120,7	118,2	129,5	36
Кәріз	24,2	28,6	29,2	37,3	41,8	43,5	19,3
Орталық жылыту	3,5	3,2	3,2	3,1	2,8	2,6	-0,9
Газбен (сұйытылғанды қоса алғанда)	97,4	97,4	97,5	98,3	98,7	99,1	1,7
Орталық ыстық сумен жабдықтау	2,3	2,0	2,0	2,1	1,9	1,9	-0,4

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Ауыл халқы үшін мәдени-тұрмыстық мүмкіндіктер төмендейді, бұл теріс демографиялық процестердің, ауылдықтардың асоциалды мінез-құлқының өсуіне әкеледі және, атап айтқанда, бұл проблемалар ауыл жастарына әсер етеді, бұл 8-кестеде көрсетілген. Мәселен, ауылдық жерлердегі мәдени-демалыс ұйымдарының

саны 2020 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 1,4% – ға, кітапханалар саны-3,4% - ға азайды.

Кесте 8 - Ауылдық жерлердегі мәдени-тұрмыстық ұйымдар, бірлік

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жылғы 2015 жылдан ҚР-ның ауылдық жерлерге ауытқуы, %
Мұражайлар, оның ішінде:						
Қазақстан Республикасы бойынша барлығы	231	234	238	240	245	77
Ауылдық жерлерде	111	112	116	120	124	
Кітапханалар, оның ішінде:						
Қазақстан Республикасы бойынша барлығы	4 186	4 168	4 118	4 100	4 054	8,1
Ауылдық жерлерде	3 623	3 603	3 559	3 546	3 501	
Мәдени-демалыс ұйымдары:						
Қазақстан Республикасы бойынша барлығы	3180	3180	3164	3185	3136	7,3
Ауылдық жерлерде	2903	2907	2889	2912	2862	

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Керісінше білім беру мекемелерінің (мектепке дейінгі білім беру ұйымдары) саны артып келеді. Мәселен, ауылдық жерлердегі мектепке дейінгі ұйымдардың саны 2020 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 7,5% - ға өсті (9-кесте).

Кесте 9 - Қалалық және ауылдық жерлердегі білім беру мекемелерінің саны, бірлік

Көрсеткіш	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл
Жалпы білім беретін мектептердің, бірліктердің саны, оның ішінде:	7 563	7 511	7 450	7 414	7 393
қалалық жер	1 932	1 965	1 980	2 012	2 055
ауылдық жерлер	5 631	5 546	5 470	5 402	5 338
Мектепке дейінгі ұйымдардың, бірліктердің саны, оның ішінде:	8 467	8 834	9 410	9 828	10 314
қалалық жер	2 647	2 844	3 261	3 672	4 057
ауылдық жерлер	5 820	5 990	6 149	6 156	6 257

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы қалалықтарға қарағанда төмен. 2020 жылы өнеркәсіп қызметкерлерімен салыстырғанда ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің орташа номиналды жалақысының ауытқуы 120,1% құрайды.

10-кестеде көрсетілгендей, ауылдық жерлердегі жұмыссыздық көрсеткіші

жылдан жылға артып келеді: 2018 жылы қалалық және ауылдық тұрғындар арасындағы жұмыссыздық көрсеткішінің ауытқуы 23%, 2019 жылы – 26,4%, ал 2020 жылы - 31,3% құрады.

Кесте 10- Қалалық және ауылдық жерлердегі жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіштері, адам

Көрсеткіш	2018 жыл		2019 жыл		2020 жыл	
	қала халқы	ауыл халқы	қала халқы	ауыл халқы	қала халқы	ауыл халқы
Безработные	249 164	191 844	254 382	187 182	262 053	180 055
Ауытқу, в %	-23		-26,4		-31,3	

Ескерту - ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

Бұл құбылыстардың себептері айқын: біріншіден, әлеуметтік инфрақұрылым қызметтерін өтеу үшін емес (мәдени-білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру, тұрғын үй құрылысы, емдеу) емес, жеке тұтынуға бағдарланған жеке тұрғын үй шаруашылығынан ауыл тұрғындарының заттай түрдегі табыстарының басым болуы; екіншіден, ауылдың өндірістік және әлеуметтік саласын қаржыландырудың барлығы есебінен айтарлықтай қысқаруы үшіншіден, ауылда әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің жеткіліксіз құрылысы.

Осылайша, ауылда өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы байқалады, бұл мемлекеттің ауылдың өндірістік және әлеуметтік дамуын инвестициялық қолдауға қатысу қажеттілігін дәлелдейді, ол қазіргі жағдайда аграрлық өндірістің жекелеген сандық көрсеткіштерін арттыруға ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығы секторының кеңейтілген ұдайы өндіру қабілетіне, өмір сүру сапасын толық қанағаттандыруға қол жеткізуге және ауыл халқының әлеуметтік қажеттіліктерін.

Аталған проблемалар қазақстандық ауылдың деградациясына алып келеді, бұл ретте қосымша Елеулі салдарлар туғызады: АӨК-де ұдайы өндіріс процестерінің бұзылуы орын алуда; ауыл шаруашылығы өндірісінің құлдырауы жүріп жатыр; ауылдық жерлерде әлеуметтік шиеленіс артуда; аграрлық шаруашылық үшін қызметтің қолайсыз экономикалық жағдайлары қалыптасуда; ауыл халқының әл-ауқатының деңгейі төмендеуде.

Экономиканың аграрлық секторының тиімді жұмыс істеуі үшін осы позициялардан инфрақұрылым объектілерін жаңғырту, инвестициялық саясатты жақсарту, АӨК Әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымын дамытудың қажетті және маңызды шарттары ретінде ауыл құрылысын жандандыру жөнінде шұғыл шаралар қабылдау талап етіледі.

Аграрлық сектордағы дағдарыстық ахуал әртүрлі салалар арасындағы өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігімен, ескірген реттеу жүйесімен, негізгі материалдық ресурстардың тозуымен және аграрлық өндірісті дамытуға инвестициялардың әлсіз ағынымен күрделене түседі. Алайда соңғы жылдары бұл көрсеткіштердің өсу үрдісі байқалуда.

АӨК инфрақұрылымының даму жағдайын бағалау мынадай проблемаларды

анықтауға мүмкіндік береді:

1. Әлеуметтік инфрақұрылым:

- ауыл мен қала кадрларын даярлаудағы теңгерімсіздік;
- сауықтыру мекемелерінің жетіспеушілігі;
- мәдениет және демалыс объектілерінің жетіспеушілігі;
- қала және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейінде айтарлықтай айырмашылық (әлеуметтік қамсыздандыру, жалақы);

- тұлғаның даму перспективасының болмауы;

- қызмет көрсету саласы объектілерінің жетіспеушілігі.

2. Өндірістік инфрақұрылым:

- АӨК кәсіпорындарында жұмыс істеу үшін мамандардың жетіспеушілігі;
- технология және техника деңгейі бойынша шетелдік бәсекелестерден артта қалу;

- меншік иелерінің құрылымындағы жиі өзгерістер;

- өндірістік процестің ресурстық базасының жай-күйін өзгерту (оның ішінде зиянкестермен күресу құралдары мен тыңайтқыштар);

- қаржы қызметтерін жеткізушілердің (сақтандыру, кредиттер және т. б.), ЖЖМ және т. б. баға саясатында тұрақтылықтың болмауы.

3. Көлік инфрақұрылымының:

- ауыл тұрғындары үшін коммуникациялардың болмауы (немесе сапасы/саны жеткіліксіз);

- өндірістік ұйымдар үшін коммуникациялардың болмауы (немесе сапасы/саны жеткіліксіз);

- маршруттарды қоғамдық көлік құралдарымен жеткіліксіз жабдықтау.

Осылайша, көрсетілген жағдайларды кеңейтуге және толықтыруға болады, олардың белгілі бір ауылдық аумақтың дамуына әсер ету деңгейі мен маңызы көптеген факторларға байланысты болады: аймақтық билік органдарының саясаты, ірі қалалардан қашықтық және басқалар. Ауыл шаруашылығы саласын сумен қамтамасыз ету маңызды назар аударуды талап етеді. Қазіргі уақытта елде барлық тұтынылатын судың 80-90%-ы ауыл шаруашылығы қажеттіліктеріне пайдаланылады.

Аграрлық өндірістің өзіндік ерекшеліктерінің жиынтығы, ауыл шаруашылығы саласындағы нарықтық қатынастардың дамуы жаңа ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың таралуына тез әсер етеді. Аграрлық нарыққа қатысушыларға қажетті ақпаратты алу үшін ғылымды қажетсінетін цифрлық технологияларды дамыту қажет. Ауыл шаруашылығына ақпараттық технологияларды енгізу басқару тиімділігін, шешім қабылдау жылдамдығын және даму стратегияларын арттыруға әкеп соғады [10].

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер өз өндірісінде жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізуде. Ең танымал технологиялар компьютерлік бағдарламаларды қоса алғанда, компьютерлік бағдарламалар аясында жүзеге асырылады:

- егіс үшін дақылдарды тиімді бөлу;

- қолданылатын / талап етілетін тыңайтқыштардың мөлшерін есептеу;

- жер ресурстарын басқару бойынша іс-шаралар кешенін өткізу;

– жер кадастрын жүргізу, дақылдарды өсірудің технологиялық карталарын әзірлеу;

– жылыжайлардың жұмысын реттеу;

– құс үйлеріндегі технологиялық процестерді басқару және басқалар.

Батыс Еуропадағы, Жапониядағы, АҚШ-тағы, ҚХР-дағы және басқалардағы жетекші орталықтар шығаратын заманауи ақпараттық технологиялар бидай өсіруден бастап дақылдардың жаңа сорттарын өсіруге дейінгі аграрлық өндірісті жаңғыртуды жеделдетуге бағытталған [11].

Қазіргі уақытта геоақпараттық жүйелер, әртүрлі көздерден алынған үлкен деректер, соның ішінде IoT, АҚШ, Канада және Австралияда қолданылатын, қоршаған ортаға зиян келтірместен дақылдардың өнімділігін арттыруға ықпал ететін автоматтандырылған, қашықтан басқарылатын фермаларды құруға арналған заттардың өнеркәсіптік интернеті барған сайын танымал болып келеді.

Осыған сүйене отырып, Еңбек өнімділігі мен өнімділігін арттыру, Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін инновациялық технологияларды енгізуді, сондай-ақ АӨК цифрландыру бағдарламасының іс-шараларын жүргізуді жеделдету қажет [12].

Ақпараттық-консультациялық қызметті дамытудың шұғыл қажеттілігі ерекше маңызға ие.

АӨК саласындағы ақпараттық-консультациялық қызметті дамытудың маңызды бағыттары: аграрлық өндірісте қолданылатын жаңа әзірлемелер мен технологиялар туралы ақпаратты тиімді тарату; өңірлерде, оның ішінде шетелдік мамандарды тарта отырып консультациялық орталықтар құру, аграрлық нарыққа қатысушылардың қажеттіліктерін талдау, агромаркетингі дамыту және басқалар.

БАБЖ (бірыңғай автоматтандырылған басқару жүйесі) тиімді пайдалану аграрлық сектордағы мынадай проблемаларды шешуге мүмкіндік береді [13]:

– аграрлық өндіріс саласындағы ақпаратты алу және пайдалану мақсатында пайдаланушылардың барлық нысаналы топтарының ақпараттық ресурстарын интеграциялауды қамтамасыз ету;

- Қазақстанның бүкіл аумағын қамтитын саланың жаһандық желісін құру және озық ақпараттық технологияларды енгізу есебінен Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің жай-күйін сипаттайтын жедел ақпаратты жинаудың, сақтаудың және талдаудың бірыңғай жүйесін ұйымдастыру;

- аграрлық өндірісті ақпараттандырумен әдістемелік қамтамасыз ету бойынша жұмысты ұйымдастыру, сондай-ақ салалық стандарттарды, талдамалық және анықтамалық жүйелерді әзірлеу;

- аграрлық нарыққа қатысушыларға ат технологиялары мәселелері бойынша кеңес беруді жүзеге асыру.

Ауыл шаруашылығын ақпараттандыруды едәуір жеделдету оның болашақтағы тұрақты дамуының негізгі факторы болып табылады.

Аграрлық нарыққа қатысушылардың АТ саласындағы білім деңгейінің төмендігі, сондай-ақ фермерлердің экономикалық проблемалары ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің салаға инновациялық технологияларды енгізуге мүдделілігінің болмауының себептері болып табылады.

Фермерлер көбінесе аграрлық өнімді өсірудің әдеттегі (стандартталған)

технологиялық операцияларын және өсімдіктерді қорғаудың салыстырмалы түрде арзан құралдарын пайда табудың ең тиімді және жылдам әдісі ретінде пайдаланады.

Компьютерлердің болуы, оның ішінде интернет байланысы бар компьютерлер - бұл фермаларда ат қолдану белгілерінің бірі. Ақпараттық технологияларды ең көп қолданатындар - Финляндия, Дания және Голландия фермерлері. Яғни, компьютерлік технологиялар Скандинавия елдерінде ең қарқынды қолданылады. Бұл ретте интернетке қосылған компьютерлер саны іс жүзінде 50% - дан аспайды.

АТ-ны шаруалар бухгалтерлік есеп, ауылшаруашылық процестерін автоматтандыру үшін, соның ішінде жем өнеркәсібінде және жылыжай шаруашылықтарында көбірек пайдаланады [14].

Мал шаруашылығына арналған ат эзирлемелері практикалық қызығушылық тудырады. Миниатюралық сенсорларды жануарларға қосуға немесе имплантациялауға болады. Бұл жағдайда электронды шопан жануарлардың ғаламдық позициялық жүйеде болуы туралы (мысалы, CP5), сондай-ақ жеке жануарлардың (сиырлар, шошқалар немесе қойлар) денсаулығы мен әл-ауқаты туралы кең білімге ие болуы мүмкін.

Елдің ауыл шаруашылығы саласын одан әрі дамыту мақсатында «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің қадағалануын автоматтандыруға бағытталған бірқатар іс-шараларды іске асыру жоспарлануда, бұл аграрлық өнімді өндірудің бүкіл процесін есепке алуға және қадағалауға, ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапа стандарттарын арттыруға мүмкіндік береді [15].

Қорытынды

Ғылыми әдебиеттерді талдау және өңірлердің тәжірибесін зерделеу жұмыс істеп тұрған ақпараттық-консультациялық жүйе (АКЖ) ағымдағы сәтте оны одан әрі дамыту және жетілдіру жөнінде кешенді шаралар қабылдауды қажет ететінін көрсетеді. Қазақстанның АӨК ақпараттық-консультациялық жүйесінің қызметін жетілдіру бағыттарының бірі облыстық қана емес, аудандық АӨК құру болуы тиіс.

Қазіргі жағдайда АКЖ-нің тиімді жұмыс істеуінің қажетті шарты мемлекеттік қолдау болуға тиіс. Шет елдердің тәжірибесі сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық жүйелердің жұмыс істеуі тиімділігі оларды мемлекет алғашқы он жылдан кем емес уақыт ішінде қаржыландырған жағдайда қамтамасыз етілетіндігін айғақтайды. консультациялық орталықтар [14].

Осылайша, аграрлық өндірістің инфрақұрылымын бағалау оның дамуының жеткіліксіздігін көрсетті. Осыған байланысты қазіргі заманғы аграрлық нарықты құру және оның жұмыс істеуі мақсатында мыналар ұсынылады:

– ауылшаруашылық тауарлары қозғалысының технологиялық байланыстарын орнату мақсатында маркетингтік жүйені ұйымдастырыңыз, өйткені негізгі проблема делдалдардың көптігі болып табылады, бұл бөлшек сауда бағасының өсуіне әкеледі;

- аграрлық өнімнің еркін қозғалысына жағдай жасауға, сұраныс пен

ұсыныстың ақылға қонымды арақатынасын ұстап тұруға, өнімді өткізу уақытын қысқартуға, капитал айналымын жеделдетуге, тауар айналымы мен баға шығындарын төмендетуге, бәсекелестік ортаны қалыптастыруға қабілетті инфрақұрылымды түрлендіру;

- ғылыми-зерттеу жұмыстарын қаржыландыру, консультациялық қызметтерді, қоршаған ортаны қорғау проблемаларын зерделеуге арналған шығындарды субсидиялау.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Busse M., Hefeker C. Political risk, institutions and foreign direct investment // *European Journal of Political Economy*. – 2006. – Vol. 23(2). –P. 397-415.
2. Scheve K., Slaughter M.J. Economic Insecurity and the Globalization of Production // *American Journal of Political Science*. – 2004. – Vol. 48, Issue 4. – P. 662-674.
3. Ausloos M., Miskiewicz J. Entropy correlation distance method applied to study correlations between the gross domestic product of rich countries // *Int. J. Bifurcat. Chaos*. – 2010. – Vol. 20. – P. 381.
4. Marshall A., Maulana T., Tang L. The estimation and determinants of emerging market country risk and the dynamic conditional correlation GARCH model // *International Review of Financial Analysis*. – 2009. – Vol. 18(5). – P. 50-59.
5. Bellows A., Hamm M. U.S.–Based Community Food Security: Influences, Practice, Debate // *Journal for the Study of Food and Society*. – 2002. – Vol. 6(1). – P. 31-44.
6. Абалкина А.А. Азиатские страны в поисках оптимальной интеграционной модели // *Проблемы Дальнего Востока*. - 2007. - №2. - С.74-83
7. Argentina: Livestock and Products Annual. USDA Foreign Agricultural Service. September 15, 2017
8. Сажина М.А. Научные основы экономической политики государства.- Издательство: «Форум», «Инфра-М», 2011.
<https://www.livelib.ru/author/30403/latest-m-a-sazhina>
9. Australian Bureau of Statistics. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.abs.gov.au> (дата обращения: 12.02.2020)
10. Canada’s beef industry: Fast facts June 2017. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cattle.ca/assets/8562411068/CBIfastfactsENGAug3bWEB.pdf> (дата обращения: 07.11.2018). 217. FAOSTAT. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fao.org/faostat/en> (дата обращения: 17.07.2019)
11. Усманова, Е.Н Опыт разведения мясного скота в штате Виргиния (США) / Е.Н. Усманова, Л.И. Кузьякина // *Молочное и мясное скотоводство*. – 2017. – № 6. – С. 18-21
12. Kahn, L. Beef Cattle Production and Trade / L. Kahn, D. Cottle. – Csiro Publishing, 2014. – 584 p
13. Liefert, W. The effect of Russia’s economic crisis and import ban on its agricultural and food sector / W. Liefert, R. Seeley, T. Lee // *Journal of Eurasian Studies*.

– 2019. DOI: 10.1177/1879366519840185

14. OECD data. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://data.oecd.org> (дата обращения: 15.05.2020)

15. Javed, Kh. Livestock Production / Kh. Javed. – InTech, 2012. – 158 p.

Information about the authors

Azaiza T. Mergenbayeva - candidate of economics, Associate Professor, Head of the Department of "Economic Theory", NPJSC M. Auevov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan. E-mail: aziza.mer.69@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8387-7673>

***Gulzhanar I. Abdikerimova** - corresponding author, candidate of economics, Professor of the Department of Economics of the NPJSC M. Auevov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan. E-mail: abdikerimova71@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2495-1209>

Nurgul Turganbayeva - master's student, NPJSC M. Auevov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan. E-mail: akjan2009@bk.ru

Авторлар туралы мәліметтер

Мергенбаева А. Т. - э.ғ.к., доцент, "Экономикалық теория" кафедрасының меңгерушісі, М. Әуезова ат. Оңтүстік Қазақстан университеті КЕАҚ, Шымкент, Қазақстан. E-mail: aziza.mer.69@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8387-7673>

***Әбдікерімова Г.И.** - автор корреспондент, э. ф. к., "Экономика" кафедрасының профессоры. М. Әуезова ат. Оңтүстік Қазақстан университеті КЕАҚ, Шымкент, Қазақстан. E-mail: abdikerimova71@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2495-1209>

Түрғанбаева Н. - магистранты, М. Әуезова ат. Оңтүстік Қазақстан университеті КЕАҚ, Шымкент, Қазақстан. E-mail: akjan2009@bk.ru

Сведения об авторах

Мергенбаева А.Т. - к.э.н., доцент, зав. кафедрой «Экономическая теория», НАО Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент. E-mail: aziza.mer.69@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8387-7673>

***Абдикеримова Г.И.** - автор корреспондент, к.э.н., профессор кафедры «Экономика» НАО Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан. E-mail: abdikerimova71@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2495-1209>

Турғанбаева Н. - магистрант, НАО Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан. E-mail: akjan2009@bk.ru